

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr BARBARY JACHYM
pt.: *Wissenschaft und Ideologie. Linguistische Analyse des deutsch-*
polnischen Diskurses zur Ethnogenese der Slawen aus konfrontativer Sicht

przygotowanej pod opieką naukową prof. dr hab. Zofii Bilut-Homplewicz

1. Zarys problematyki

Celem przedłożonej do recenzji pracy jest lingwistyczna analiza dyskursu na temat etnogenezy Słowian, jaki wytworzył się w okresie międzywojennym w Polsce i w Niemczech, a szczególnie w polemice między Józefem Kostrzewskim i Bolko von Richthofenem, naukowcami zaangażowanymi politycznie w swoich krajach.

Problematyka, którą zajęła się w swojej rozprawie mgr Jachym, jest nie tylko interesująca poznawczo, lecz także wymagająca od badacza szerokiej wiedzy historycznej i kulturowej oraz odwagi w procesie przygotowania i zastosowania procedury badawczej. Chodzi bowiem o analizę dyskursu w ujęciu diachronicznym i kontrastywnym, którą Autorka sytuuje w paradygmacie poststrukturalistycznym, z jednej strony zwracając uwagę na ograniczenia poznawcze realizmu językowego, a z drugiej – mocno podkreślając kulturoznawczy charakter badań dyskursologicznych.

Z całą stanowczością stwierdzam, że Doktorantka podjęła się ambitnego przedsięwzięcia naukowego, ukazując modelowo, jak należy prowadzić analizę dyskursu z perspektywy lingwistycznej, wzmacniając tym samym tezę o kulturoznawczym potencjale lingwistyki dyskursu.

2. Zagadnienia szczegółowe

Praca składa się z trzech rozdziałów. Rozdział pierwszy poświęcony jest zagadnieniom teoretyczno-metodologicznym, drugi metodzie i korpusowi badawczemu, a trzeci analizie empirycznej. Ponadto praca opatrzona jest przedmową i wstępem oraz wykazem źródeł i bibliografią. Tym samym pod względem formalnym przedłożona monografia spełnia wszystkie wymagania stawiane pracom naukowym.

Analizując debatę o etnogenezie Słowian, którą w latach międzywojennych prowadzili między sobą Józef Kostrzewski i Bolko von Richthofen, Doktorantka identyfikuje strategie, przy pomocy których uczestniczący w dyskursie podmioty/aktorzy próbują przeforsować swój naukowy i światopoglądowy punkt widzenia, deprecjonując poglądy przeciwnika (s. 59). Tym samym lokuje swoje badania w obszarze lingwistyki dyskursu. Jej pobocznym celem jest weryfikacja przydatności modelu analizy dyskursu Warnkego i Spitzmüllera w kompleksowych badaniach diachronicznych i kontrastywnych.

W części pierwszej, teoretycznej, Autorka skupia się na kwestii lingwistycznego ufundowania dyskursu. Z jednej strony referuje znane już w lingwistyce germanistycznej poglądy na dyskurs i jego analizę, co potwierdza jej rozeznanie w bogatej literaturze przedmiotu, a z drugiej przełamuje stereotypowe

myślenie o inspiracjach do badań nad dyskursem. Nie odwołuje się tylko do Michaela Foucaulta czy Jürgena Habermasa oraz poszczególnych szkół lingwistycznej analizy dyskursu, jak szkoła düsseldorfka, heidelbersko-mannheimska czy krytyczna analiza dyskursu, lecz świadoma celu, jaki sobie postawiła, szuka nowych bodźców i uzasadnień dla lingwistycznej analizy dyskursu. Dzięki temu, czerpiąc z bogatego dorobku germanistycznej lingwistyki dyskursu, udowadnia swoją szczegółową i bogatą wiedzę na temat jej zaplecza teoretycznego i metodologicznego: na przykład lokując swój przedmiot badawczy, czyli polemikę dwóch naukowców, w domenie dyskursu naukowego i popularnonaukowego, uwzględnia jego specyfikę w projektowaniu dyskursu jako przedmiotu badawczego. Poza tym, skupiając się na dwóch protagonistach debaty na temat etnogenezy Słowian, Józefie Kostrzewskim i Bolko von Richtenhofie, słusznie uwzględnia ich zaangażowanie polityczno-społeczne, a tym samym zakorzenienie kulturowe. Takie myślenie o dyskursie i jego analizie jest gwarancją spójności pomiędzy stawianymi celami badawczymi, projektowanym przedmiotem badań i projektowaną procedurą badawczą. Jest również wyrazem koniecznej refleksyjności badawczej Doktorantki. W tym kontekście Autorka trafnie ustala, że analiza dyskursu musi uwzględniać wymiar epistemologiczny i ideologiczny użycia języka, co prowadzi ją do precyzyjnego ustalenia aktorów dyskursu i ich wypowiedzi jako jego składowych w konkretnej czasoprzestrzeni. W tym kontekście mgr Jachym poczyniła wiele wartościowych refleksji na temat relacji dyskursu i wiedzy, rozumianej nie w kategoriach ontycznych, lecz konstruktywistycznych i kognitywistycznych, każdorazowo negocjowanej na potrzeby interesów politycznych konkretnych osób, a także na temat roli tekstów jako nośników i jednocześnie elementów materializujących poglądy i kontrowersje naukowców. Jednak kieruję do Doktorantki pytanie, czym motywowała swój wybór prac Gerda Fritza jako inspiracji dyskursologicznych.

W rozdziale drugim Autorka prezentuje model analizy dyskursu opracowany przez Warnkego i Spitzmüllera, podając argumenty na rzecz wielopoziomowej procedury badawczej i konieczności wyboru poszczególnych kategorii z tego modelu. Mgr Jachym w szczególności, ale i w odpowiednio sprofilowany sposób zaprezentowała sylwetki protagonistów analizowanego dyskursu, uwzględniając tym samym postulat włączenia do analizy jego wymiaru ideologicznego. Doktorantka wzorcowo wprowadza czytelnika w dynamikę i specyfikę prowadzonej przez obu naukowców debaty, wskazując na badane artykuły wchodzące w skład jej korpusu. Za udany zabieg uważam zarysowanie kształtu aktualnych debat dotyczących omawianego w pracy zagadnienia. Pokazuje to aktualność wielu argumentów i ich ponadczasową perswazyjną i polityczną moc.

Rozdział trzeci poświęcony jest analizie z uwzględnieniem trzech płaszczyzn modelu, który Autorka omówiła we wcześniejszym rozdziale, czyli płaszczyzny transtekstualnej, płaszczyzny aktorów i płaszczyzny intratekstualnej. Na płaszczyźnie transtekstualnej Doktorantka analizuje dyskurs przez pryzmat jego historyczności i intertekstualności. Kontekst historyczny zarysowany jest w sposób właściwy, również kategoria intertekstualności została omówiona i wzorcowo zbadana. Autorka wykazała się w badaniu tej płaszczyzny nie tylko znajomością obszernej literatury i licznymi propozycjami typologicznymi, ale przede wszystkim umiejętnością ich zastosowania na konkretnym, bogatym w różnorakie relacje intertekstualne materiale. Ów kunszt budzi mój najwyższy podziw. W ramach analizy płaszczyzny transtekstualnej oczekiwałbym jednak również syntezujących danych na temat specyfiki dyskursu i dyskursowości.

Analizując płaszczyznę aktorów, Doktorantka skupiła się na zjawisku medialności, rolach interakcyjnych i społecznej pozycji aktorów. Adekwatnie potraktowała prasę jako medium interesującego ją dyskursu i szczegółowo przedstawiła ideologiczny kontekst oraz profile organów wydających różne gazety i czasopisma, które – na co Badaczka słusznie zwróciła uwagę – stają się aktorami dyskursu. Wydaje mi się jednak, że uzasadnione byłoby wskazanie, w jaki sposób dokonana została identyfikacja wymienionych na stronach 206 i 207 ról aktorów. Sformułowane na podstawie analizy tej płaszczyzny wnioski są przekonujące, choć jednak nie zawsze metodycznie uzasadnione.

Ostatnia płaszczyzna analizy dyskursu, czyli płaszczyzna intratekstualna, obejmuje trzy kategorie: słowo wraz ze związanym z nim procesem nominalizacji i predykatyzacji oraz metaforę i typografię. Doktorantka kompetentnie omówiła zjawisko nominalizacji i predykatyzacji pod kątem interesującej ją funkcji wartościującej. Powtórzę to raz jeszcze: Doktorantka jest obeznana w aktualnej literaturze przedmiotu z zakresu lingwistyki jak i historii. Nie jest dla mnie jednak czytelne, dlaczego, systematyzując zarzuty skierowane wobec Richthofena i Kostrzewskiego, nie posłużyła się kategorią strategii, zwłaszcza że wcześniej określiła ich analizę jako cel badawczy pracy. Nie jest dla mnie również jasne, w jaki sposób wykorzystwała analizę nominalizacji, o której mowa była wcześniej, do zidentyfikowania poszczególnych typów pojawiających się w dyskursie zarzutów. Sytuacja rysuje się inaczej w przypadku analizy najważniejszych obszarów nominalizacji i aktualizowanych w tym procesie predykatów, która przeprowadzona jest wzorcowo i która obrazuje perswazyjną siłę języka w dyskursach, a także paralelność strategii stosowanych przez obu naukowców w dyskursie polskim i niemieckim. W ten sposób mgr Jachym pokazała uniwersalność działań językowych skierowanych na deprecjację oponenta przy równoczesnym dowartościowaniu swojej pozycji. Analiza metafor i typografii nie jest obszerna, ale stanowi dowód dojrzałości warsztatowej Doktorantki. Ta część pracy jest analizą konkretnych użyczeń języka i pokazuje bardzo wyraźnie, przy pomocy jakich zabiegów obaj aktorzy próbują zawłaszczyć przestrzeń dyskursu, dyskredytując poglądy przeciwnika i uwypuklając swoje racje.

Praca kończy się syntetycznym podsumowaniem zarówno przeprowadzonego wywodu teoretyczno-metodycznego, jak i wyników szeroko zakrojonych badań empirycznych.

3. Ocena podsumowująca

Mgr Barbara Jachym przedłożyła atrakcyjną poznawczo i dojrzałą dysertację z zakresu lingwistyki dyskursu w jej wymiarze kontrastywnym i diachronicznym. Atrakcyjność poznawcza pracy wyraża się nie tylko w interesujących wynikach analizy konkretnego dyskursu, które stanowią istotny wkład w badania nad dyskursem o etnogenezie Słowian. Istotne jest również ukazanie dynamiki i istoty dialogu polsko-niemieckiego, którego logika, czyli myślenia w kategoriach antyniemieckości i antypolskości w pewnych kręgach politycznych w obu krajach pielęgnowana jest do dnia dzisiejszego. Dojrzałość badawcza Doktorantki wyraża się w eklektyzmie metodycznym zastosowanym w prowadzonych badaniach oraz w wyborze analizy dyskursu jako metody badań kulturoznawczych. Tym samym Doktorantka stała się orędowniczką poglądu, że badania dyskursologiczne i metody stosowane do analizy dyskursu stanowią istotną inspirację dla lingwistyki kulturowej i międzykulturowej.

Badaczka odpowiedzialnie i z metodyczną otwartością prowadzi czytelnika przez konsekwentne i skrupulatne analizy, cechujące się filologiczną lekkością i starannością zamiast strukturalistycznego tabelarycznego zacięcia. Zastosowanie modelu Warnkego i Spitzmüllera do badań diachronicznych i kontrastywnych, a właściwie międzykulturowych okazało się trafionym zabiegiem i potwierdza tezę obu autorów o otwartym charakterze modelu, umożliwiającym projektowanie procedury badawczej w zależności od korpusu i celu badań.

Konkluzja: W świetle powyższych uwag stwierdzam z ogromną satysfakcją, że przedłożona dysertacja pani mgr Barbary Jachym w pełni odpowiada wymaganiom stawianym pracom doktorskim i w związku z tym wnioskuje o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

dr hab. Waldemar Czachur, prof. UW